

KUTADGU BİLİG’DE SIFAT-FİİL KULLANIMI ÜZERİNE KISMİ BİR İNCELEME

Geliş Tarihi/Received: 04.03.2018 - Kabul Tarihi/Accepted: 28.06.2018

Şahin Yıldız

Research Assistant, Van Yüzüncü Yıl University

ORCID: 0000-0001-7035-9420

sahinyildiz@yyu.edu.tr

Öz

Türk dilinin yazılı kaynakları açısından Kutadgu Bilig önemli bir yere sahiptir. Zira 1900’lü yılların başında Divanu Lugati’t- Türk bulunana kadar Türk dilinin elde bulunan ilk yazılı kaynağı olarak Kutadgu Bilig kabul görüyordu. Bu kabulden dolayı eser çok büyük ilgi görmüş, Türkçenin erken dönemleri ile ilgili tespit ve tahminler bu ilginin neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Tabii ki bu durum eser üzerinde sayısız çalışma yapılmasına sebebiyet vermiştir. Yerli ve yabancı Türkologların geçmişte yaptığı çalışmalar neticesinde eserin zenginlikleri büyük oranda ortaya çıkarılmıştır. Kültürel, sosyal, tarihi ve dilsel yönlerden büyük değer taşıyan Kutadgu Bilig günümüzde de birçok çalışmaya kaynaklık etmektedir. Bu çalışmalar ile eserin mahiyeti daha da belirginleşmektedir.

Eserin dilsel bir yönünü irdelemek amacı ile kaleme alınan bu yazıda ise Kutadgu Bilig’in bazı beyitlerindeki sıfat-fiil kullanımları incelenecektir. Bu beyitler; 470-580, 645-830, 950-970 beyitleridir. Sıfat-fiiller hakkında giriş mahiyetinde bilgi verildikten sonra Orta Türkçe’de kullanılan sıfat-fiil ekleri verilmiş ve bu eklerin üzerinde durduğumuz beyit aralıklarındaki kullanımları incelenmiştir. Sıfat-fiil ekleri işaret ettikleri zamana göre sınıflandırılmış ve örneklerdeki fonksiyonları üzerinde durulmuştur. Kısaca haklarında bilgi verilen eklerin geçtiği beyitler verilmiş böylece vazifeleri örnek üzerinde gösterilmeye çalışılmıştır. Belli beyit aralıklarını irdeleyen çalışmanın neticesinde, sıfat-fiil kullanımları hakkında bazı çıkarımlarda bulunulmuştur. Bazı eklerin işlek olarak kullanılmışken bazılarının ise işlek olmadığı tespit edilmiştir. Böylece Kutadgu Bilig’de sıfat-fiil kullanımı hakkında bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gramer, Sıfat-fiil, Kutadgu Bilig

A PARTICULAR ANALYSIS ON THE USE OF PARTICIPES IN KUTADGU BİLİG

ABSTRACT

Kutadgu Bilig has an important place in terms of the written sources of the Turkish language. Because at the beginning of the 1900's, Kutadgu Bilig was accepted as the first written source of Turkish language until Divanu Lugati't Türk was found. Due to this acceptance, the work has attracted a great deal of attention and the findings and estimates of the

early periods of the Turkic have emerged as a result of this interest. Of course, this situation has caused numerous works on the work. As a result of the work of local and foreign Turkologists in the past, the wealth of their work has been revealed in great measure. Kutadgu Bilig is of great value in terms of cultural, social, historical and linguistic aspects. With these works, the nature of the work becomes more apparent.

In this article, which is aimed at analyzing the linguistic direction of the work, the use of participes in some couplets of Kutadgu Bilig will be examined. These couplets; 470-580, 645-830, 950-970. After the introduction of participes, we have given participe suffixes used in Middle-Turkic languages and examined the use of these suffixes in couplet intervals. The participes suffixes are classified according to the time they pointed out and the functions of the examples are emphasized. Briefly, the couplets to which the annexes given information are given have been given so that attempts have been made to show the appointments on the sample. Some conclusions have been made about the use of participes in the context of the study of certain couplet intervals. Some supplements have been found to work, while others have not. Thus Kutadgu Bilig tried to draw a framework for the use of participes.

Keywords: Grammar, Participes, Kutadgu Bilig

GİRİŞ

Partisipler nesnelere hareket vasıflarını karşılayan fiil şekilleridir. Hareket vasıflarını belirtmek suretiyle nesnelere karşıladıklarına göre nesne karşılayan kelimeler olarak partisipler mana bakımından isim cinsinden kelimeler arasına girer. Partisiplerin asıl isimlerden farkı nesneyi hareketine göre adlandırması, onu asıl varlığı ile şu veya bu kalıcı vasfı ile değil, hareketi ile ifade etmesidir. (Ergin, 2013:333)

Ergin'in tanımında nesnelere hareket vasfı olmasından dolayı sıfat-fiil üzerinde durulmuştur. Banguoğlu ise zaman kavramını ön plana çıkararak fiilin zamana bağlı olarak kavramı sıfatlaştıran şekli için sıfat-fiil tabirini kullanmıştır. (2015:422)

Bu tanıma yaptıktan sonra Banguoğlu zaman kavramından devam ederek sıfat-fiilleri: Geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman sıfatfiilleri olmak üzere 3'e ayırır. Bu iki tanımdan yola çıkarak sıfat-fiil için şu tanıma yapabiliriz: "Sıfat-fiiller nesnelere hareket vasıflarını zaman anlamı katarak taşıyan, fiillere gelerek onları kelime türü olarak isim, isim alt başlığı altında sıfatlaştıran eklerdir. Bu ekler: -An, -AsI, -mAz, -r, -Ar, -Ur, -mİş, -dİk, AcAk, ekleridir. Bunlar Batı Türkçesi'nin günümüzde sık kullandığı sıfat-fiil ekleridir. Türkçe'nin tarihi seyri içerisinde sıfat-fiil olarak kullanılan eklerde farklılaşmalar olmuş ve sayılarında değişiklikler olmuştur. Sözelimi Gabain "Eski Türkçenin Grameri" çalışmasında sıfat-fiilleri, isim-fiil başlığı altında ele almış ve şu ekleri vermiştir. "-duk, -dük, -tuk, -tük, -gu, -gü, -guka, -güke, -guluk, -gülük, -sıg, sig, -sug, -süg" (Gabain, 2007: 82-84) Tekin ise Orhon Türkçesi Grameri adlı kitabında şu sıfat-fiil eklerini tespit eder. "-gma, -r, -Ar, -mAz, -DOK, mİş, -DAÇI, -gAn, -glI" (Tekin,, 2013:167-171)

Yukarıda iki araştırmacının çalışmalarından da görüleceği üzere sıfat-fiiller sürekli bir değişim göstermişlerdir. Bunlardan bazıları kendini korumuş bazıları ise Batı Türkçesinde kullanımdan düşmüş veya çok ender kullanılmaktadır. Bu ender kullanımlar da çoğu zaman sadece halk dilinde varlığını devam ettirmiştir. Elbette bu denli farklılaşma yahut kullanımdan kalkma normal bir hadise olarak görülmemelidir. Biz bunu Türklerin yazılı kültür tarihinde sektelerin olmasına ve göçebe yaşamalarından mütevellit gittikleri yerlerin kullanımlarını kendi bazı kullanımlarına tercih etmelerinden kaynaklı olduğunu düşünüyoruz. Ayrıca saltanat bir Türk devleti yahut boyundan diğer birine tevarus ettiğinde çok köklü değişimler olmuş, dil ve edebiyat da bu değişimlerden nasibini almıştır. Köklü değişimlerden haberdar olmamızı sağlayan şey ise edebi metinlerdir. Edebi metinlerde yazar yahut müstensih bulunduğu kültür çevresinin veya halk kitlesinin dilini edebi eserlere yansıtmış ve dildeki tipolojik değişimlerin günümüzde bile rahatlıkla takip edilebilmesini kolaylaştırmıştır. Bu büsbütün kolaylık olarak algılanmamalıdır. Nitekim bu kolaylığın oluşmasında filolog ve linguistlere önemli görevler düşmektedir. Sözelimi bugün kullanılmayan Sümer dilinden haberdar olmamızı sağlayan şey araştırmacıların, edebiyatçıların ve filologların engin çabalarıdır. Aynı şekilde bugün tedavülden kalkmış Türk Runik alfabesi okunuyorsa bu da Thomsen gibi bilgisi engin insanlar sayesinde. Türkolojiye hizmeti bakımından anılmaya değer kişilerin belki de başında Kaşgarlı Mahmud gelmektedir. Mahmud daha 11.yy'da engin bir bilinçle Türk dilleri lügatini hazırlamıştır. Bu eserin 1900'lerde bulunması Türk dili araştırmalarına çok büyük bir ivme kazandırmıştır. "DLT'nin bulunuşuyla karşılaştırmalı Türk dili tarihi çalışmaları hız kazanmış başta Köktürk, Uygur, Karahanlı çağı olmak üzere Türkçenin tarihi lehçelerinin dil ilişkileri düzenlenmiş, çözümlenemeyen birçok mesele bu eser sayesinde açıklığa kavuşturulmuştur." (Akar, 2015:149)

Anılması gereken bir diğer eser ise çalışmamızın asıl konusunu teşkil eden Kutadgu Bilig'tir. Kutadgu Bilig, Karahanlı devri Türk edebiyatının başta gelen eserlerinden birisidir. İslami tesirin Türk edebiyatında somut olarak vücut bulduğu Karahanlı devri edebiyatının tekâmülünde Kutadgu Bilig'in yadsınamaz bir yeri vardır. "Kutadgu Bilig, İslami Türk edebiyatının bilinen ilk büyük eseridir." (Ercilasun, 2008: 293) 6645 beyitlik eser dilsel anlamda Türkçe için devrimsel bir niteliktedir. "11. yüzyılda Türkçenin bilim dili olarak kullanıldığını gösteren en büyük kanıttır." (Ercilasun, 2008: 293) Eserin içinde kullanılan atasözleri ve deyimler ona ayrı bir değer katmaktadır. Öğretici yanını da buradan alır. "Atasözleri ve bilgelik ifadesi taşıyan deyimlerle süslenen ve yer yer lirizmin görüldüğü Kutadgu Bilig aslında didaktik bir eserdir." (Argunşah, Yüksekaya, 2015: 18) Alegorik bir eser olma özelliği gösteren Kutadgu Bilig Türk siyasetnâme edebiyatının da temel taşlarından birisidir. Dört karakter üzerinden mutluluğa eriştirecek özellikler üzerinde durulmuş, kahramanların kişilik özellikleri üzerinden devletin nasıl idare edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Eser çeşitli memleketlerde değişik adlarla adlandırılmıştır. Çinliler ona << Edebül- Mülük >>, Maçinliler <<

Ayinül Memleke >>, Maşrıklılar << Zinetü'l Ümera >>, İranlılar << Şehname-i Türki >> bazıları <<Pendname-i Müluk >>, Turanlılar << Kutadgu Bilig >> adını vermişlerdir. (Radloff: 1910, Akt. Caferoğlu, 2015: 42)

Eser hacmi ve içeriğiyle çok büyük ilgi görmüş ve birçok yönüyle nice araştırmaya kaynaklık etmiştir. Biz de burada Kutadgu Bilig'in belli bölümlerinde geçen (470-580., 645-830., 950-970. Beyitler) sıfat-fiil kullanımlarını inceleyeceğiz. Bunu yaparken öncelikle sıfat-fiil eklerini ele alacağız. Tabii ki bunun için sıfat-fiil eklerini zamanlara göre sınıflandıracak, incelediğimiz beyit aralıklarında geçen örnekleri vereceğiz. Bu arada eklerin kalıplaşma hadiselerine de değinmeye çalışacağız. Örnek kullanımlar Reşit Rahmeti Arat'ın "Kutadgu Bilig I Metin" adlı eserinden alınacak, sıfat-fiil kullanımı olan beyitler Arat'ın eserinden hareketle numarası ile birlikte verilecektir.

Karahanlı Türkçesinde kullanılan sıfat-fiil ekleri şunlardır: "-mış, -miş, -dı, -di, -du, -dü, -yuk, -yük, -ar, -er, -ır, -ir, -ur, -ür, -maz, -mez, -mar, -mer, -gılı, -güli, -gan, -gen, -agan, -egen, -gu, -gü, -guç, -güç, -guluk, -gülük, -gusu, -güsü, -daçı, -deçi, -taçı, -teçi, -ası, -esi" dir. (Hacıeminoğlu, 2013: 164-171) Sayı ve çeşitlilik bakımından bakıldığında Karahanlı Türkçesinin son derece zengin bir sıfat-fiil ek grubuna sahip olduğu söylenebilir. Şimdi yukarıda verilen beyit aralığındaki sıfat-fiil kullanımları ek bazında incelenecektir.

GEÇMİŞ ZAMAN SIFAT-FİİLLERİ

-miş: Bu ek Türkçenin ilk yazılı metinlerinden itibaren kullanıla gelen bir partisip ekidir. Eski Türkçe ve Orta Türkçe'de yalnız düz hali bulunan ek in daha sonra "-muş, -müş" şeklinde yuvarlak biçimi de ortaya çıkmıştır. Bu ek zaman ve yapım eki işlevlerinde de kullanılır. Bu ek öğrenilen geçmiş zaman eki iken "partisip olarak bu ek in geçmiş zaman ifadesinde öğrenilen geçmiş zaman ifadesi pek yoktur. Sadece geçmiş zaman ifadesi vardır." (Ergin, 2013: 335) Ek hem sıfat-fiil fonksiyonu hem de zaman eki olarak Türkçenin en işlek eklerinden birisidir. Bu ek yapım eki olarak da kullanılır. Ancak yapım eki olarak kullanımı sınırlıdır. "Bu ek in kaynaşması ile oluşmuş isimler pek azdır." (Korkmaz, 2011: 47) Bilmiş, yemiş, dolmuş, geçmiş bu nadir kullanıma örnek teşkil eden kelimelerdir.

İsim Olarak Kullanımı: Bu ek isim olarak kullanıldığında kendisinden sonra ek almaya müsait bir yapısı vardır. Aşağıdaki örneklerde kendisinden sonra iyelik, belirtme gibi ekleri alarak kullanılmıştır.

Yirindin bu ilke nelük kelmişin

Ayu birdi barça özi bilmişin (KB¹ 504)

(Memleketinden niye geldiğini ve neler bildiğini ona anlattı.)

¹ Kutadgu Bilig'in kısaltması olarak kullanılmıştır.

Ayur körmişim yok bu yanglıg kişi

Biliglig ukuşlug budunda başı (KB 563)

(Ben böyle bilgili, akıllı ve halk arasında bu kadar itibar sahibi insan görmedim dedi.)

Negü kılmişingni sen adra seçe

Yora birding utkum kamugni açā (KB 797)

(Sen niçin yaptığını izah edince ben de her şeyi açıkça anladım.)

Sıfat Olarak Kullanımı: -mİş sıfat-fiil ekinin sıfatfiil olarak kullanımı isim olarak kullanımından daha yoğundur. Sıfat olarak kullanıldığında kendisinden sonra ek gelmez.

Kelip tegdi ilig turur orduka

Ögi köngli kalmış tilek arzuka (KB 487)

(Sonunda hükümdarın olduğu şehre gitti ve muradına kavuştu.)

Negü tir eşitgil sevitmiş kişi

Sevitse kişi kör mün erdem başı (KB 533)

(Kendisini sevdiren insanın söylediğini dinle. Kendini sevdirenin kusuru en büyük fazilet kabul edilir.)

Kayu işke ivse uzar kiç kalur

İve kılmış işler ökünçlüg bolur (KB 556)

(Acele edilen iş uzar ve gecikir. Acele yapılan işlerin sonu pişmanlıktır.)

Yüzüm körki körklüg ne kıkım silig

Tilemiş tilekke yetürdim elig (KB 675)

(Güzel yüzlü mülayim huyluyumdur. Dilekte bulunulan her şeye ulaştım.)

Törümiş neng erse yokalgu turur

Törütigli halik ne kolsa kılur (KB 692)

(Yaratılan her şey yok olacaktır. Yaratıcı Tanrı ne dilerse onu yapar.)

Kelip barmaz erse bu devlet yana

Tünermegey erdi yorumış küne (KB 696)

(Bu devlet gelip tekrar gitmese idi, aydınlanmış gün tekrar geceye dönmezdi.)

Tengi birle tutsa tirilmiş nengin

Yorik tüzse kılkı kılınıcı yangın (KB 705)

(Toplanan malı yerine sarfetmeli; hayatını, işini, tavır ve hareketini düzenlemelidir.)

Negü tir eşitgil sınamış karı

Sınamış karılar sözi söz kuru (723)

(Tecrübeli ihtiyarların sözünü dinle. Onların sözü sözlerin özüdür.)

Kutadmış kişi kör sakınmış kerek

Kamug tengsiz iştin yıramış kerek (KB 726)

(Saadetli insanın ihtiyatlı olması ve bütün yakışıksız işlerden uzak durmuş olması gerekir.)

Bir ança yorıdı sınadı ilig

Kamugdın tükel buldı bulmuş erig (KB 764)

(Hükümdar onu bir süre sınadı ve bulduğu kişinin herkesten üstün olduğunu gördü.)

Yana saçlur andın tirilmiş nengi

Saki teg bolur yandru kılkı yangı (KB 738)

(Toplanılan mal tekrar dağılır, durumu yine eskisi gibi olur.)

Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere -mış, -miş partisip eki sıfat ve isim görevlerinde kullanılmıştır. -mış, -miş eki: -an, -en, -dık, -dik' e yakın bir anlamda da kullanılmıştır. Günümüzde de kullanılan ek işlekliliğini korumaktadır.

-dI: Bu ek çok işlek olmayan sıfat-fiil eklerinden birisidir. Günümüzde de Karahanlı Türkçesinde olduğu gibi işlekliliği az olan bir ek olarak kullanılmaktadır. Bugün sadece birkaç birleşik kelimedede (şıpsevdi, külbastı, imambayıldı, gecekundu...) kullanılmaktadır. Bu ekin zaman fonksiyonunu sıfat-fiil fonksiyonuna tebdil etmiş olma olasılığı yüksektir. Nitekim Ergin bu konuda şunları söyler: "... görülen geçmiş zaman çekiminin klişeleşmesinden çıkmış olması da muhtemeldir. Herhalde bu ekin partisip eki olduğunu ihtiyatla kabul etmek lazımdır." (Ergin, 2013: 337)

Bu ek Kutadgu Bilg'in incelediğimiz kısımlarında sadece **Aytoldı** ismi üzerinde görülmektedir. Özel bir ad türeten ekin incelediğimiz kısımdan anlaşılacağı üzere işlekliliği yok denecek kadar azdır.

-yUk: Bu ek Eski Türkçede kullanılmış, Karahanlı Türkçesinde işlekliliğini kaybetmiş sonra büsbütün ortadan kalkmıştır. Hacıeminoğlu "Karahanlı Türkçesi Grameri" adlı çalışmasında sadece bir örneğini tespit etmiştir.

Sözleyük: Söylenmiş (bkz. Hacıeminoğlu, 2013: 164) Bizim incelediğimiz beyitlerde de bu ekin kullanımına rastlanamamıştır. Bugün de sıfat-fiil olarak kullanımı söz konusu değildir.

-dIk: Bu ek Karahanlı Türkçesinde kullanılan ve günümüze kadar varlığını sürdüren sıfat-fiil eklerindedir.

Sıfat olarak kullanımı:

Kişi girmedük ilke kirse kalı

Kelin teg bolur er ağır teg tili (KB 494)

(İnsan gitmediği bir memlekete gidince gelin gibi olur ve konuşmakta zorlanır.)

-Edatlardan önce gelerek onları niteleyebilir.

Ara görmedük teg yüz evrer özüng

Adınıg bolur barça kılınıg sözüng (KB 718)

(Bir gün görmezlikten gelir, yüzünü çevirirsin. Bütün tavrın ve sözün bir anda başkalaşır.)

İsim olarak kullanımı:

Seve baktım erse közüm yümdüküm

Sanga körkitür men negü erdüküm (KB 663)

(Sevgi ile baktığında, gözümü kapatarak sana nasıl olduğumu anlatayım.)

Bugün hem düz hem yuvarlak şekli olan ek yoğun olarak kullanılır.

GENİŞ ZAMAN SIFAT FİİLLERİ

–**Ar:** Zaman eki ve sıfatfiil eki olarak kullanılan bu ek eskiden beri yaygın olarak kullanılan bir ektir. Lakin sıfatfiil olarak kullanımı çok yoğun değildir. Biz bunun iki sebebinin olabileceğini düşünüyoruz. İlki: Geniş zaman fonksiyonu ile karıştırılma ihtimalinin kuvvetli olması, ikincisi: Bu eke yakın bir (hatta aynı denebilecek) anlamda kullanılan –an, –en ekinin daha işlek olması dolayısıyla daha çok tercih ediliyor olması.

Sıfat olarak kullanımı:

Usal bolma begler küyer ot turur

Küyer otka yaksa angar yut turur (KB 654)

(İhmal etme, beyler yanan ateş gibidirler. Ateşe yaklaşırsan yanarsın.)

Baka körse begler küyer ot sanı

Basınsa üzer baş sorar öz kanı (KB 655)

(Beyler yanan ateş gibidirler. Karşı çıkanın başını koparır, kanını emerler.)

Bu ek bazen kalıcı birleşik isimler türetebilir.

Akar suv yorık til bu kut turmadı

Ajun tezigürler yorıp tınmadı (KB 669)

(Akarsu, güzel söz ve devlet. Bunlar sürekli, yorulup dinlenmeden dünyada dolaşırlar.)

Bugünkü kullanıma benzer kullanımları vardır.

Anada atada bağırsak bolup

Ayada tutar sen küler yüz urup (KB 717)

(Anne babadan daha merhametli olup güler yüzle insanları el üstünde taşırsın)

-dIk fonksiyonu ile de kullanılır.

Karaka bilig birdi bilgi açuk

Busar ödte beglerge barma yaguk (KB 778)

(Bilgili alim der ki: Beyler kızınca onlara yaklaşma.)

İsim olarak kullanımı: Bu ek incelediğimiz beyitler içerisinde genel olarak sıfat fonksiyonunda kullanılmıştır. Günümüzde de kullanılan ek; fonksiyonel olarak varlığını idame ettirmektedir.

-Ir: Bu ek de geniş zaman eklerinden olup sıfat-fiil görevi görebilen eklerdendir. Bugün bilir kişi gibi örneklerde varlığını sıfat-fiil olarak devam ettiren ek; hem isim hem sıfat göreviyle kullanılabilir. -Ar kadar olmasa da Kutadgu Bilig’de kullanılan sıfat-fiil eklerindedir. İncelediğimiz beyitler içerisinde bu eke sıfat-fiil eki olarak başvurulmamış, zaman eki olarak kullanımı tercih edilmiştir.

-r: Bu sıfat-fiil eki genelde ünlüyle biten fiillere gelerek onları sıfat yahut isim yapan ektir.

Sıfat olarak kullanımı:

Negü tir eşitgil budun başlar er

Kamug işni yetrü körüp işler er (KB 544)

(Halkı yöneten ve her işi iyice araştırdıktan sonra yapan kişinin sözünü dinle.)

İncelediğimiz beyit aralığında isim vazifesinde kullanılmayan bu ek günümüze kadar kendini koruyan bir ektir.

-Ur: Bu ek Kutadgu Bilig’de -r den daha yaygın bir kullanıma sahiptir. Bugün de görür göz gibi nadir kullanımlarda varlığını devam ettirmektedir.

Sıfat olarak kullanımı:

Köngül kimni sevse kamugı sevüg

Körür közke ursa körünmez olur (KB 537)

(Gönül kimi sevse onu her şeyiyle sever. Gören göze vursa bile görülmez.)

Hal ekleri ile kullanıldığında zarffiil fonksiyonu görür.

Yangı neng bolurda bu eski nerek

Talu neng bolurda yavuz ne kerek (KB 688)

(Yeni şey olunca eskiye ne gerek var. Güzel şey varken de kötü şeye gerek yoktur.)

İsim vazifesinde kullanımı ender olan bu ekin kullanım sıklığı Eski Türkçedeki kadar yaygın değildir.

-mAz, -mAr, Geniş zamanın olumsuzu olan -mAz eki; fiilden isim yaptığında yahut bir ismi niteleyecek şekilde bir fiil kök veya gövdesine geldiğinde sıfat-fiil fonksiyonunda kullanılır. Olumsuzluk eki -mA ve -z den oluştuğunu söylemek yanlış bir yargı olmasa gerekir. -mA olumsuzluk bildirir, z ise Türkçe ve bazı Altayik diller arasındaki ilişkiyi gösteren en belirgin fonetik hadiselerden olan r-z değişikliğine örnektir. Demek ki geniş zaman eki olan r olumsuz çekime girdiğinde z'ye dönüşür. Eski Türkçe döneminden beri sıklıkla kullanılan bir ektir.

Sıfat olarak kullanımı:

İdi ters bolur kör bilişmez kişi

Kalın yat ara kirse yalnguz başı (KB 491)

(Kişi tanıdığı olmadığı bir kalabalığa tek başına girdiğinde hali kötü olur.)

Zaman zaman benzer kullanımlar tekrar etmektedir.

bilişmez kişiler karagu sanı

Karagu yarık yazsa sökme anı (KB 493)

(Kimseyi tanımayan köre benzer. Körler yolunu şaşırırsa ayıplama.)

Günümüzde de sık sık kullanılan bu ek kendini muhafaza etmeye devam etmektedir.

-mAr,: işlekliliği çok az olan bir ektir. İncelediğimiz beyit aralığında kullanımına rastlayamadık. Günümüzde işlekliliğini tamamen kaybetmiş ve kullanımdan kalkmış bir sıfat-fiil ekidir.

-gII :-An ekine yakın bir anlamda kullanılan ek; bir işi sürekli yapma yahut işin sürekli olması halini belirtir. Karahanlı Türkçesinde azımsanamayacak bir işlekliliğe sahiptir.

Sıfat olarak kullanımı:

Törümiş neg erse yokalgu turur

Törütügli halik ne kolsa kılur (KB 692)

(Yaratılan her şey yok olacaktır. Yaratan Tanrı ne isterse onu yapar.)

Kerek oğlum erse yakın ya yaguk

Kerek barkın erse keçigli konuk (KB 817)

(İsterse oğlum, yakınım, akrabam olsun; isterse yolcu, ister geçici, isterse misafir olsun.)

İsim olarak kullanımı:

Bilişing ne bar mu adaş ya kadaş

Körüglj ne bar mu yigü içgü aş (KB 524)

(Akraban, dostun, tanıdığın; yemeğin, içeceğin, suyun var mı?)

Günümüzde kullanımdan kalkan bu ek yerini -An ve -İcİ eklerine bırakmıştır.

-gAn: Yaygın olarak kullanılan -gAn eki işlek sıfat-fiil eklerindedir. Orta Türkçeden sonra hece başında ve hece sonunda bazı g'ler kendini muhafaza edememiştir. Bu ek de başındaki g'yi zaman içinde düşürmüş ve -An şeklini almıştır.

negü tir eşitgil özin kısgan er

esen tirlür için özin basgan er (KB 965)

(Dinle, kendine hakim olan ne der. Kendisine hakim olan esenlik içinde yaşar.)

Günümüzde -An şeklinde kullanılan ek işlekliliğini korumaktadır.

-AgAn: Bu ekin -gAn ekine benzeyen bir kullanımı bulunmaktadır. Aralarındaki en belirgin fark: -AgAn ekinin biraz daha güçlü bir anlam ifade etmesidir. İşlekliliği çok az olan sıfat-fiil eklerindedir. Günümüzde fiilden isim yapım eki olarak: Gezegen, durağan, gideğen gibi birkaç kelimedede varlığını sürdürmektedir. İncelediğimiz beyitler arasında bu eke örnek teşkil edecek bir kullanıma rastlanamamıştır.

GELECEK ZAMAN SIFAT-FİİLLERİ

-gU: Eski Türkçede gelecek zaman fonksiyonuyla kullanılan bu ek Orta Türkçe döneminde anlam genişlemesine uğrayarak sıfat-fiil olarak kullanılmaya başlanmıştır. Kutadgu Bilg'de en yoğun olarak kullanılan sıfat-fiil eklerindedir.

Sıfat olarak kullanımı:

Negü tir eşit emdi bilgi tengiz

Sözin yangzatur körse kızgu mengiz (KB 480)

(Bilgisi denizler gibi olan kişinin sözünü dinle. Dikkat edersen hayatından memnun olan insan bu sözü bu duruma benzetir.)

Kimning devleti baş götürse örü

Kamug edgü kılgu bodunka törü (KB 545)

(Halk içinde bir yere gelen ve mutluluğa eren kişi hep iyi şeyler yapmalıdır.)

Yorık bolsa kiming budunka sözi

Süçig tutgu til söz me kodkı sözi (KB 547)

(Halk içinde etkili olan kişinin tatlı dilli, tevazu sahibi olması gerekir.)

İrip kitgü yirde bolur mu beking (KB 697)

(Hükümdar: “Kararsızlığının sebebini anladım. Bırakıp gidince seni tutmanın çaresi var mı?” dedi)

İsim olarak kullanımı:

Yana ukturayım iligke bu söz

Kayu kün körüngü kaçan kelgü öz (KB 510)

(Bu sözü arz edeyim. Ne zaman gelip huzura çıkacağı belirlensin.)

Ek günümüzde zaman ve sıfatfiil fonksiyonunu kaybetmiş, fiilden isim yapım eki olarak kullanılmaktadır.

-gUçI, -gUIUK, -gUsI: Bu ekler -gU sıfat-fiil ekinin üzerine getirilen yapım ekleri ile genişletilmiş olan eklerdir. İçlerinde en yaygın kullanılan -gUçI ekidir. Sıfatfiil olarak kullanılan bu ekler “ayguç” gibi kalıplaşmış isimler de yapmışlardır.

Sıfat olarak kullanımı:

Mini bulguç kıkı alçak kerek

Köngül kodkı til sözde yumşak kerek (KB 703)

(Beni bulan kişinin; mütevazı, alçak gönüllü ve tatlı dilli olması gerekir.)

Bu ekler sıfat-fiil eki olarak günümüze ulaşamamışlardır. -gUçI eki -IcI şeklinde yapıcılık bildiren fiilden isim yapma eki olarak kullanılmaktadır.

-dAçI: Eski Türkçenin zaman eki olan bu ek anlamını genişleterek sıfat-fiil olarak kullanılmaya başlanmıştır. İşlekliliği çok olmayan ek, bu şekliyle günümüze ulaşamamıştır.

Mini buldaç er tutup beklese

Kaçmaz men andın söz aydım kese (KB 700)

(Beni bulan kişi tutup beni bağlasa ben ondan kaçamam.)

-AsI: Eski Türkçeden beri sıfat-fiil eki olarak kullanılan bu ek günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Ek incelediğimiz beyitler içinde kullanılmamıştır.

SONUÇ

Yapılan incelemeden hareketle sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Çok sayıda sıfat-fiil ekine sahip Karahanlı Türkçesi, bunların bir kısmını sonraki dönemlere doğrudan veya belli fonetik değişikliklerle aktarabilmiş, bir kısmı ise Karahanlı Türkçesinden sonra kullanımdan kalkmaya başlamıştır. Sıfat-fiil eklerinden -yUk, -dI, -mAr, AgAn, -gUIUK, -gUsI ve -AsI ekleri incelenen beyit aralıklarında kullanım açısından işlek değilken, geriye kalan sıfat-fiil ekleri belli oranlarda kullanıma sahiptir. Çalışmada önemli yanlardan birisi de: Kimi araştırmacılar tarafından Karahanlı Türkçesi sıfat-fiil ekleri arasında

gösterilmeyen –dXk sıfatfiil ekinin kullanılmış olduğunu tespit edip onunla ilgili örnek beyitlerin gösterilmiş olmasıdır.

KAYNAKÇA

- Akar, A. (2015). Türk Dili Tarihi, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Arat, R. R. (1991). Kutadgu Bilig I Metin, TDK Yayınları, Ankara.
- Arat, R. R. (1991). Kutadgu Bilig Çeviri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Argunşah, M. ve Yüksekaya, G.S.(2015). Tarihi Türk Lehçeleri "Karahanlıca, Harezmece, Kıpçakça" Dersleri, Kesit Yayınları, İstanbul.
- Banguoğlu, T. (2015). Türkçenin Grameri, TDK Yayınları, Ankara.
- Ercilasun, A. B. (2008). Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Ergin, M. (2013). Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri İçin Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yayıncılık, İstanbul.
- Gabain, A. V. (2007). Eski Türkçenin Grameri, (Çev.) Akalın, M. TDK Yayınları, Ankara.
- Haciminoğlu, N. (2013). Karahanlı Türkçesi Grameri, TDK Yayınları, Ankara.
- Korkmaz, Z. (2011). Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları, TDK Yayınları, Ankara.
- Radloff, W. (1910). Das Kutatku Bilik des Jusuf Chaas Hadschib aus Balasagun II, St.
- Petersburg, (Akt.) Caferoğlu, A. (2015). Türk Dili Tarihi II, Altınordu Yayınları, Ankara.
- Tekin, T. (2003) Orhon Türkçesi Grameri, (Haz.) Ölmez, M. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, İstanbul.